

Komunistický exil v Polsku v roce 1939

Komunisté se v polském exilu snažili torpédovat vznik československé vojenské skupiny v Krakově a zároveň bojovali proti údajným trockistům

STANISLAV KOKOŠKA

Komunistický exil začal vznikat již v období druhé republiky. Vedle Moskvy, která byla určena pouze pro vedení KSČ, se počítalo hlavně s Francií a Velkou Británií. Právě do těchto zemí měli odjíždět němečtí komunističtí funkcionáři, kteří po Mnichovu přišli o svoje domovy.

Počátky komunistické emigrace mimo území Sovětského svazu jsou bezprostředně spojeny s postavou dnes již polozapomenutého německého činitele Komunistické strany Československa (KSČ) Gustava Beuera. Rodák z Liberce, ve své době známý komunistický novinář a po mnichovské konferenci ještě pár dní poslanec Národního shromáždění, přiletěl již 28. října 1938 se svojí rodinou z Bruselu na letiště v anglickém Croydonu.¹ Stalo se tak na pozvání mladého surrealistického literáta a současně i britského radikálního komunisty Rogera Roughtona.² Beuer díky tomu

přicestoval na běžné vízum, které mělo platnost dva měsíce pod podmínkou, že nebude ve Velké Británii pracovat.

Podle informací britských bezpečnostních složek potom navázal kontakt s komunistickým novinářem Claudem Cockburnem, který pod pseudonymem Frank Pitcairn reportoval nejprve průběh španělské občanské války a pak v roce 1938 i tzv. československou krizi.³ A konečně do okruhu Beuerových přátel, kteří ho údajně pozvali do Anglie, patřil i další známý komunistický novinář, George Allen Hutt.⁴ Krátce před vypršením turistického

Komunistický novinář a poslanec německé národnosti Gustav Beuer (1893–1947) byl prvním funkcionářem KSČ, který odešel po Mnichovu do Velké Británie (foto: Archiv PSP ČR)

- ¹ The National Archives (TNA), f. The Security Service: Personal Files (KV 2), KV 2/2911, nedatovaná svodka Home Office Advisory Committee k případu G. Beuera.
- ² Beuer později, při vyšetřování britskými úřady pro komunistickou činnost, tvrdil, že šlo o jeho přítele, ale už věkový rozdíl jedné generace (Beuer byl ročník 1893 a Roughton 1916) jasně naznačuje, že se jednalo o akt mezinárodní solidarity. K R. Roughtonovi a jeho politickým postojům blíže viz REMY, Michel: *Surrealism in Britain*. Routledge, London - New York, 2018, zejména s. 106–108. Roughtonův aktivní zájem o osud Československa dokládají jeho dvě recenze dobových publicistických knih o mnichovské krizi v roce 1938, které vyšly v časopise *The Labour Monthly*.
- ³ TNA, KV 2/2911, nedatovaná svodka Home Office Advisory Committee k případu G. Beuera.
- ⁴ Tamtéž, dobový tisk *Morrison's Prisoners. The Story of the Czechoslovakian Anti-Fascist Fighters Interned in Britain*. London, National Council for Democratic Aid, n. d.

víza Gustav Beuer požádal o přidělení statusu politického uprchlíka. I tento druhý krok podpořil Roger Roughton prohlášením, že je schopen se o něho a jeho rodinu postarat. Bylo samozřejmě jasné, že Beuer se nemůže vrátit domů do Sudet, takže koncem prosince 1939 získal roční politický azyl ve Velké Británii.⁵

Gustav Beuer přicestoval do Velké Británie právě v době, kdy se řešila otázka pomoci uprchlíkům ze sudetského území. Koncem října 1938 vznikl Britský výbor pro uprchlíky z Československa (British Committee for Refugees from Czechoslovakia, BCRC), který byl dobrovolnou levicovou organizací. Jak o rok později zjistila britská zpravodajská služba MI5, střet liberální demokracie s nacismem také v tomto případě vedl ke snaze komunistů ovládnout tuto antifašistickou humanitární organizaci.

Podle prověřovací svodky britské kontrarozvědky z 30. ledna 1940 působilo v základní struktuře BCRC, tedy bez spolupracovníků z řad emigrantů a dobrovolníků, hned pět členů Komunistické strany Velké Británie (Communist Party of Great Britain, CPGB). Šlo například o asistentku Yvonne Kappovou⁶ anebo právního poradce Bruce Binforda Holeho⁷. Do Výboru se dostali díky svým předchozím antifašistickým aktivitám, které v britské společnosti silně rezonovaly zejména v období španělské občanské války.

Na konci roku 1938 dorazil do Londýna i zkušený funkcionář KSČ Karl Kneibich (1883–1966) (foto: Archiv PSP ČR)

Beuer měl v Anglii zajistit, aby v rámci britské pomocné akce byla část uprchlických míst vyčleněna pro sudetoněmecké komunistické funkcionáře.⁸ CPGB proto 18. listopadu 1938 nabídla britskému ministerstvu vnitra (Home Office) záruku za tyto politické uprchlíky, která byla přijata pod podmínkou, že se vzdají komunistických aktivit na britském území.⁹ Již 17. prosince 1938 tak mohl do Anglie přicestovat zkušený komсомolský a sportovní funkcionář

Karl Kneschke, stejně jako Beuerův mladší bratr Otto, bývalý ředitel libereckého konzumního družstva Vorwärts. O pět dní později dorazil senátor Karl Kneibich a koncem ledna 1939 přijel na Britské ostrovy první organizovaný transport, který tvořilo 75 sudetoněmeckých komunistů. Gustav Beuer se tak hned na začátku svého exilového působení stal nejenom oficiálním československým zástupcem u BCRC, ale rovněž předsedou vedení KSČ ve Velké Británii. O tuto druhou funkci přišel až koncem roku 1941, kdy byl vystřídán českým komunistickým funkcionářem Václavem Noskem.¹⁰ Šlo o změnu, která po přepadení SSSR bezprostředně souvisela s odklonem komunistické ideologie od původně prosazovaného „internacionalismu“ ke koncepci tzv. národněosvobozenecké války.

Již v polovině října 1938 otevřela BCRC svoji kancelář v Praze. Podle vzpomínky Doreen Warrinerové, britské dobrovolnice, která ji vedla, pozornost zpočátku patřila sudetoněmeckým sociálním demokratům pod vedením Wenzela Jaksche. Šlo o logický důsledek vzniku BCRC, který se ustavil pod politickou patronací Labour Party, ve spolupráci s kvakerským hnutím, liberálně levicovým deníkem *News Chronicle* a několika významnými osobnostmi včetně arcibiskupa z Canterbury (hlavy anglikánské církve) a profesora R. W. Setona-Watsona.¹¹ Podle zjištění MI5 již v listopadu 1938 pražská

5 Tamtéž, nedatovaná svodka Home Office Advisory Committee k případu G. Beuera.

6 Yvonne Helene Kappová (1903–1999), která používala novinářský pseudonym Yvonne Cloudová, vystudovala King's College London a pracovala pro *Sunday Times*. V roce 1935 navštívila SSSR a jako členka CPGB byla MI5 evidována od roku 1937. Aktivně se zajímala již o průběh španělské občanské války. Spolu s Margaret Mynattovou, další komunistickou antifašistkou z BCRC, vydala knihu *British Policy and the Refugees 1933–1941*. Frank Cass, London 1997. Dnes je známa především jako autorka obsáhlého životopisu Eleanor Marxové (*Eleanor Marx, vol. I.–II.* Pantheon Books, London 1977).

7 Bruce Binford Hole byl britský radikální právník. Podle údajů MI5 navštívil v roce 1935 Sovětský svaz. Komunistický vliv měl údajně prosazovat již v Anti-Fascist Relief Committee. V roce 1938 byl znám spolu se svojí manželkou Doris jako člen CPGB.

8 REIMAN, Pavel: *Tečka za Mnichovem*. Naše vojsko, Praha 1968, s. 87.

9 TNA, KV 2/2910, sv. 1, kopie dopisu na Home Office Alexanderu Maxwellovi z 7. 8. 1940.

10 LAŠTOVIČKA, Bohuslav: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Svoboda, Praha 1978, s. 77.

11 Ke společenským okolnostem vzniku BCRC (reakce části britské veřejnosti na Chamberleinovu zahraniční politiku a uzavření mnichovské dohody v září 1938) viz BROWN, Martin David: A Munich Winter or a Prague Spring? The evolution of British policy towards the Sudeten Germans, from October 1938 to September 1939. In: HAHN, Hans Henning (ed.): *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*. Peter Lang, Frankfurt am Main 2007, s. 259–275.

Na organizaci útěků komunistů z protektorátu se podílel i architekt a tajný člen britské komunistické strany Hermann Field (1910–2001), jenž se po válce stal obětí stalinských procesů. Na snímku z roku 1955 s manželkou a dětmi po propuštění z polského vězení. (foto: Profimedia)

kancelář BCRC dostala od právního poradce Bruce Holeho pokyn, aby začala upřednostňovat komunistické uprchlíky.¹²

Hlavní problém v počáteční činnosti BCRC nepředstavoval nedostatek peněz, ale zdoluhavé byrokratické řízení. Wilhelm Koenen, který měl na starosti odsun říšskoněmeckých komunistů z nového Česko-Slovenska, ve své poválečné vzpomínce zaznamenal, že se sice podařilo získat několik set britských víz, ale samotný odjezd uprchlíků se neuvěřitelně vlekl.¹³ Přitom se situace neustále zhoršovala a v březnu 1939 už začala viditelně slílit hrozba nacistické okupace českých zemí. Pražské kanceláři se podařilo prosadit alespoň hromadné odsouhlasení víz. O konkrétních žádostech již teď nerozhodoval Londýn, ale měl je na starosti Harold Gibson, styčný důstojník britské zpravodajské služby, který současně v Praze na britském vyslanectví zastával funkci vedoucího pasového oddělení.¹⁴ Tento systém se rozběhl 14. března 1939, kdy se již na britské legaci všeobecně vědělo, že dojde k okupaci českých zemí. Doreen Warrinerová se proto ze všech sil snažila vypravit z Prahy další uprchlické vlakové transporty. Odjížděly večer 14. března 1939 z pražského Wilsonova nádraží. Spisovatel Max Brod ve své autobiografii podrobně popsal, jak jeho vlak zastavil

v Ostravě, kterou již obsadily německé jednotky. Sice na nádraží viděl cizí vojáky, ale ve stavu naprosté vyčerpanosti jej vůbec nenapadlo, že by se již mohlo jednat o okupaci.¹⁵ Tento transport projel Krakovem a směřoval do černomořské Konstance a pak lodí pokračoval do Palestiny. Druhý vlak jel až do Gdyně, odkud měli uprchlíci odplout do západní Evropy.

Jednalo se o improvizovaný plán, protože v Polsku BCRC zatím neměl

svoje zastoupení. Uprchlíci v Praze, kteří sice měli víza, ale nestihli poslední transporty, současně obdrželi pokyn, aby se za každou cenu pokusili dostat na vlastní pěst do polských Katovic, kde fungoval britský vícekonzulát. Pražská kancelář BCRC pod tlakem situace začala v březnu 1939 improvizovat a zřejmě se v zájmu záchrany uprchlíků nevyhýbala ani používání padělaných víz a podplácení. BCRC se současně

12 TNA, KV 2/2714, B-2 Report on Czech Refuge Trust Fond z 30. 1. 1940.

13 KOENEN, Wilhelm: O mé politické činnosti v Praze v letech 1935–1939. In: FALTYS, Antonín (ed.): *Z bojů za svobodu. Sv. II, Proti Hitlerovi. Vzpomínky na společný boj československých a německých anti-fašistů*. Svoboda, Praha 1966, s. 40–42.

14 Blíže k němu a spolupráci s čs. vojenskou zpravodajskou službou viz KREISINGER, Pavel: *Britský zpravodajský důstojník Harold Gibson a československá vojenská zpravodajská služba*. In: BINAR, Aleš (ed.): *Ozbrojené síly a československý stát*. Univerzita obrany, Brno 2020, s. 137–150.

15 BROD, Max: *Život plný bojů*. Mladá fronta, Praha 1966, s. 264–266.

snažil rozšířit svoji činnost do Polska, kam již začal směřovat proud utečenců z okupovaných českých zemí.

K těmto aktivitám patřila i mise amerického architekta Hermanna Fielda, který byl tajným členem CPGB. V březnu 1939 přijel krátce z Curychu do Londýna, aby si domluvil sňatek se svojí přítelkyní Kate Thornycroftovou, britskou komunistkou, která pracovala jako sekretářka v BCRC. Ta jej pak získala pro tajnou misi v protektorátu. Akci připravovala Margaret Mynattová, další členka CPGB, která řídila jeden z referátů BCRC. S ilegální prací měla praktické zkušenosti a údajně rovněž působila jako kurýr Kominterny.¹⁶ Fielda proto v Londýně spojila s představiteli československého, německého a rakouského komunistického exilu, kteří mu předali své pražské kontakty. Jeho úkolem pak bylo doručit těmto lidem peníze, aby mohli začít financovat ilegální přechody na polské území.¹⁷

Field cestoval přes Kolín nad Rýnem a Norimberk. Mynattová jej vybavila potvrzením, že do Prahy přijíždí jako zástupce mezinárodní filmové společnosti a zřejmě zařídila i převod částky 100 tisíc K, kterou si pak v jedné bance vyzvedl. Polovinu této sumy dostali rakouští komunisté, druhou část měl Field předat Leo Bauerovi¹⁸, jenž zajišťoval odchod německých komunistů z bývalého Československa. Ten se však od 15. března 1939 ukrýval na britském vyslanectví v Praze. Field proto jednal s Maxem Reinmannem, který byl činitelem pražského sekretariátu Komunistické strany Německa

Britský výbor pro uprchlíky z Československa zastupovala v Polsku budoucí slavná válečná korespondentka Clare Hollingworthová (1911–2017) (foto: Profimedia)

(Kommunistische Partei Deutschlands, KPD). Nejenže mu předal peníze, ale současně se dohodli, že se za několik dní setkají v polských Katovicích. Právě odtud totiž měla vést nová uprchlická linka přes Polsko a Švédsko do Velké Británie. K další schůzce však už nedošlo, protože Reinmann byl 4. dubna 1939 na Ostravsku zatčen při pokusu překročit polskou hranici.¹⁹

PO OKUPACI ČESKÝCH ZEMÍ

Snahou BCRC v první fázi bylo postarat se o transporty, které odjely z Prahy krátce před vpádem německé armády. Do Polska proto výbor

hned v březnu 1939 poslal několik dobrovolníků, z nichž do historické paměti vstoupila téměř výlučně pozdější slavná válečná korespondentka Clare Hollingworthová. Pocházela z britské vyšší střední třídy, což jí umožnilo vystudovat School of Slavonic and East European Studies v Londýně, začít psát do liberálně-levicového týdeníku *New Statesman* a současně se angažovat v rámci Labour Party. Uprchlické agendě se sice zatím aktivně nevěnovala, ale zato měla platné německé vízum, protože v zimě 1938 byla na lyžařském zájezdu v Alpách. Jak se vzápětí ukázalo, Hollingworthová se přesně hodila do situace, kdy bylo

16 Blíže k jejímu životu viz MOOS, Marilyn: *Anti-Nazis Exiles. German Socialists in Britain and their shifting Alliances 1933–1945*. Community Languages, London 2001, s. 56–57.

17 *Archiv bezpečnostních složek* (ABS), f. Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (302), sign. 302-103-3, shrnutí výsledku H. Fielda, Varšava 24. 8. 1949.

18 Leo Bauer (1912–1972), pseudonym Rudolf Katz. V roce 1932 se stal členem Komunistické strany Německa (KPD). Aktivně se věnoval podpoře emigrace, v letech 1936–1939 mj. jako zmocněnec tajemníka Vysokého komisaře Společnosti národů pro uprchlíky z Německa. Působil v Praze, kde minimálně od mnichovské konference v září 1938 prosazoval v rámci Společného výboru československých organizací pro pomoc emigrantům z Německa prioritní pomoc komunistickým uprchlíkům. V jeho biografických heslech se tak běžně připomíná, že se podílel na evakuaci kádrů KPD do Velké Británie – viz např. <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/leo-bauer> (citováno k 7. 2. 2023).

19 RÖDER, Werner et al.: *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933–1945*. Bd. I. Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben. K. G. Saur, München 1999, s. 593.

třeba v zájmu uprchlíků opustit rigidní svět diplomacie a začít naopak aktivně jednat.²⁰

Její březnová mise začínala ve Gdyni, kam odjely poslední pražské transporty, a potom pokračovala do Katovic, kde sídlil vůči protektorátu nejbližší britský vicekonzulát. Získala na svoji stranu konzula Johna Thwaitese, který jí poskytl nejen kancelář, ale i potřebné organizační zázemí. Šlo jak o pokračování praxe vydávání hromadných víz, tak i o legalizaci pobytu formou registrace na britském vicekonzulátu, který tak za uprchlíka přebíral odpovědnost. Už od skončení první světové války se jednalo o osvědčený humanitární postup, jehož pokračování pomáhal ve Varšavě dohodnout i komisař Společnosti národů pro uprchlíky. Varšavská vláda tuto praxi respektovala s nevyřčenou podmínkou, že se Polsko stane pouze tranzitním územím, odkud pak uprchlíci před nacismem budou posíláni do dalších zemí.

Hermann Field byl po příjezdu do Polska pověřen Clare Hollingworthovou, aby v Krakově vybudoval další pobočku BCRC. Jeho prvním spolupracovníkem se stal německý komunist Kurt Naumann, který se této problematice věnoval již v Praze. Od roku 1937 byl členem Šaldova Pomocného komitétu pro německé uprchlíky a později působil jako sekretář výboru pro Slovensko.²¹

Anežka Hodinová-Spurná (1895–1963) se na jaře 1939 stala členkou komunistického vedení v Krakově. Na snímku z února 1947 ze zasedání Mezinárodní demokratické federace žen (MDF) s předsedkyní MDF Eugénií Cottonovou (uprostřed) a Miladou Horákovou (vpravo). (foto: Profimedia)

Z Krakova pak řídil tzv. pohraniční aparát, který zajišťoval ilegální přechody mezi protektorátem a Polskem. Podle Fielda se však Naumann jevil politicky podezřele, takže byl po dohodě s dalšími exilovými funkcionáři KPD z této činnosti vyřazen.²² Místo něho se stal hlavním Fieldovým pomocníkem Kurt Markus²³, komunistický právník a funkcionář různých zájmových spolků,

který dorazil ilegálně do Krakova již 29. března 1939.²⁴

Emigrace v Polsku se v té době skládala téměř výlučně z německých, rakouských a židovských uprchlíků. Markus proto svoji odbojovou činnost začínal pod patronací Kurta Naumanna, s nímž se znal již z doby první republiky jako vedoucí propagandistického oddělení spolku Solidarita, podpůrného sdružení na

20 Blíže viz DESPLAT, Juliette: Clare Hollingworth. 'A clever English journalist'. *The National Archives - Blog*, 15. 2. 2017 - viz <https://blog.nationalarchives.gov.uk/clare-hollingworth-clever-english-journalist/> (citováno k 7. 2. 2023).

21 Kurt Naumann je podle všeho totožný s Kurtem Neumannem, který je zmíněn jako krakovský spolupracovník BCRC ve zprávě britského konzulátu o uprchlících z Československa z 28. 7. 1939. Viz HEUMOS, Peter: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938-1945*. R. Oldenbourg Verlag, München 1989, dokument č. 13, s. 311-316. Heumos jej však ve vysvětlující poznámce identifikoval jako lékaře z Brna, který byl před svým útekem do Polska členem Spolku sionistických akademiků. Jeho skutečná identita je však zřejmá ze svědeckých výpovědí Karla Markuse (viz dále). V nich je K. Naumann zpravidla uváděn jako Karl Schreiber, tedy jménem, na které měl vystaven Nansenův pas. Viz RÖDER, Werner et al.: *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933-1945. Bd. I. Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben*, s. 15.

22 ABS, f. 302, sign. 302-103-3, shrnutí výsledku H. Fielda, Varšava 24. 8. 1949.

23 Kurt (později Karel) Markus (1909-1995), byl právník a státní úředník. V roce 1933 vstoupil do KSČ a působil např. jako představitel německých studentů ve vedení Kostufry. V roce 1942 se stal příslušníkem čs. jednotky v SSSR, aktivně se zúčastnil bitvy u Sokolova a po válce zastával funkci náčelníka Správy výchovy a osvěty MNO. Později se začal věnovat národohospodářské problematice, mj. jako vedoucí odboru na Ministerstvu zahraničního obchodu. V roce 1949 byl zatčen a 29. 6. 1950 odsouzen ve vykonstruovaném procesu ke čtyřem letům vězení.

24 ABS, sb. Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), a. č. MNB 43, Karel Markus, sv. 1, Zpráva o mých stycích s Hermannem a Noelem Fieldovými, nedatováno.

pomoc pronásledovaným komunistům, které nahradilo původní Mezinárodní rudou pomoc (Meždunarodnaja organizacija pomošči borcam revoljuciji, MOPR), jejíž činnost byla v Československu úředně zastavena v březnu 1932. Zpočátku tak vypomáhal v německém v pohraničním aparátu. Naumannovým prostřednictvím se ale současně dostal do kontaktu s Hermannem Fieldem, který nejenže jej přemístil z hromadné uprchlické ubytovny v krakovské čtvrti Dajwór do penzionu Werber, ale současně jej spojil s londýnským komunistickým činitelem Gustavem Beuerem. Od něho pak Markus dostal pověření, „aby organizoval ilegální přechody pro naše emigranty z ČSR do Polska a kromě toho aby dohlížel nad evakuací soudruhů do Anglie“.²⁵

Kontakt s Londýnem byl potom udržován jak běžnou korespondencí o vyřizování uprchlické agendy, tak pomocí tajného inkoustu, a tedy zřejmě i za současného využití krycích adres. O měsíc později již v Krakově fungovalo první komunistické vedení, které vedle Markuse tvořili poslankyně Anežka Hodinová-Spurná, její manžel Jindřich (Gríša) Spurný, bývalý krajský tajemník KSČ v Písku, ostravský odborový funkcionář Josef Kotas a Géza Eisler (Lajos), bývalý krajský tajemník KSČ v Bratislavě. Podle Bedřicha Karpelese (Hájka), který 29. dubna 1939 přijel do Krakova a stal se rovněž členem tohoto výboru, k hlavním úkolům patřilo „organizování dalších přechodů do Polska, legalizování soudruhů u polských úřadů, jejich hmotné zajištění (ubytování, stravování) a odsun z Polska – většinou do Anglie prostřednictvím British Committee for Refugees from Czechoslovakia“.²⁶

Markus sice zorganizoval tajnou linku až do Prahy a zajistil její financování, ale navázat přímé spojení

Průkazka Britského výboru pro uprchlíky z Československa, kterou po svém příjezdu do Anglie obdržel Fritz Karpeles alias Bedřich Hájek (1905–1979). V Polsku byl členem komunistického vedení v Krakově. (foto: ABS)

s ilegálním vedením KSČ se mu nepodařilo. Šlo o vážný problém, protože touto cestou měl být současně připravován komunistický propagační materiál do protektorátu. Rovněž se nepodařilo vytvořit trvalé spojení na Slovensko. Pohraniční aparát KSČ bezpečně fungoval pouze na polském území, resp. měl kontakt jenom s komunistickou ilegální sítí na Ostravsku. Popis tohoto rozfázovaného spojení podal například Josef Altrichter, který podle pokynů Františka Křížka, instruktora ilegálního vedení KSČ, přešel spolu s Karolem Bacilkem polskou hranici 12. května 1939 na Ostravsku: „Přes hranici nás převedl švagr soudruha Kotase, který bydlel na polském okupovaném území. U něho jsme přenocovali a on vyrozuměl soudruhy z našeho pohraničního aparátu. [...] Kurt Markus pro nás poslal najaté osobní auto, které přijelo k jedné výletní restauraci blízko Těšína. Jeli jsme s ním přes Katovice [...] do Krakova, kde

jsme zůstali den, a pak jsme jeli dále do Varšavy (společně s Bacilkem), abychom se dotázali na sovětském vyslanectví, máme-li již připravena sovětská víza do Sovětského svazu. S[oudruh] Bacílek tam již vízum měl, já však ještě ne.“²⁷

Šlo o známý paradox: Sovětský svaz se sice nadále hlásil k tzv. proletářskému internacionalismu, ale možnost udělit azyl si vyhradil pouze pro naprosto výjimečné případy. Klement Gottwald proto odeslal 29. července 1939 ilegálnímu vedení v Praze radiotelegrafickou depeši, ve které vysvětloval, že „kádrům“ má být povolován odchod do exilu jenom tehdy, když je nelze „legalizovat“ anebo když jim hrozí při dopadení těžké tresty: „Emigranty zpravidla dirigovat na Západ, neboť tam potřebují české komunisty velmi nutně pro zahraniční práci [...]. Do Moskvy jen výjimečně případy.“²⁸ Komunistické vedení v Polsku potom formou pohovoru skutečně zjišťovalo, zda ten či onen uprchlík

25 Tamtéž, sv. 1 a 2, záznam o rozhovoru s K. Markusem z 13. 9. 1949 a nedatovaná Zpráva o mých stycích s Hermannem a Noelem Fieldovými.

26 ABS, sb. MNB, a. č. MNB 14, sv. 1, záznam Bedřicha Hájka o H. Fieldovi z 18. 9. 1949.

27 Tamtéž, a. č. MNB 43, Karel Markus, sv. 2, vyjádření Josefa Altrichtera z 28. 10. 1949.

28 Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939–1941. Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, roč. 7, č. 3, dokument č. A 5, s. 386–387.

odešel do emigrace se souhlasem strany. Základním zdrojem pomoci tak zůstávala komunistická agentura v BCRC, která členy KSČ z řad československých uprchlíků přednostně podporovala a vybavovala britskými vízy. Na této činnosti se rovněž významně podílela tehdejší Markusova družka Rita Nováková. Od května 1939 pracovala jako sekretářka v kanceláři Hermanna Fielda, kde vedla evidenční agendu. Měla tedy dokonalý přehled o všech emigrantech, kteří přišli do Krakova a ucházeli se o pomoc britských úřadů.²⁹

Polsko tak bylo na jaře 1939 považováno za pouhou přestupní stanici na cestě do dalších zemí. Na přelomu dubna a května platilo pravidlo, že funkcionáři, kteří zde plní určité úkoly, mohou odjet pouze tehdy, pokud za sebe získají odpovídající náhradu. Konkrétně se tehdy řešil případ Gríši Spurného, který měl vést jednání se vznikajícím vojenským odbojem.³⁰ Ilegální vedení KSČ změnilo svůj vztah k polskému exilu počátkem června 1939, kdy předseda prvního ilegálního ÚV KSČ Eduard Urx vyzval komunistického novináře Viléma Nového, po kterém pátralo Gestapo, aby odešel do emigrace: „*Do Polska. Je tam početná skupina našich soudruhů, žijí v Krakově a v Katovicích. Ujmeš se tam řízení stranické práce.*“³¹ Rovněž Nový měl zkušenosti s organizováním pomoci uprchlíkům, protože v letech 1932–1933 působil jako ústřední tajemník tehdy již ilegální Rudé pomoci a později se angažoval

Členem komunistického vedení v Krakově byl i novinář Vilém Nový (1904–1987), jenž byl v 50. letech z politických důvodů vězněn a v roce 1969 proslul jako šířitel dehonestáčnických nepravd o Janu Palachovi. Snímek je z října 1948, kdy byl Nový šéfredaktorem *Rudého práva*. (foto: Profimedia)

při vzniku tzv. Šaldova Pomocného komitétu pro německé uprchlíky.³² Šlo o zásadní změnu, protože složení komunistického vedení v Polsku se zatím stále proměňovalo podle toho, jak rychle se čelnými funkcionářům dařilo získat azyl ve Velké Británii.

Podle výpovědi Kurta Markuse přijel Nový do exilu s koncepcí vytváření široké fronty odporu proti okupantům. „*Nepoužívat Polska*

pouze jako průchodiště, nýbrž [brát ho] za naše politické působišťe,“ mělo se teď stát novým úkolem komunistů. „*U Nového,*“ uváděl Markus, „*byl ovšem někdy člověk na rozpacích. Byl okouzlen jeho nápady, argumentací, duchaplností, jak dovedl politické problémy postavit správně, ale někdy také překvapila jeho povrchnost, snaha zalíbit se posluchačům a ješitnost.*“³³ Komunističtí poslanci Karel

29 *Rossijskij centr chraněnija i izučěnija dokumentov novějšej istorii* (RCChIDNI; dnes součást Ruského státního archivu sociálně politických dějin v Moskvě), f. Výkonný výbor Kominterny (495), inventář [opis] Komunistická strana Československa (op. 71), fascikl [delo] (d.) 711, Zpráva o činnosti M. Novákové z 24. 1. 1940. Markéta-Rita Nováková (1910–1944), původní profesí úřednice v Českomoravské bance, se již před válkou podílela na ilegální komunistické činnosti v různých zemích. Blíže o ní medailonek na webu Československé ženy – viz <http://zeny-bojujici.cz/medailonky/118> (citováno k 7. 2. 2023).

30 *RCChIDNI*, f. 495, op. 71, d. 701, nedatovaná anonymní zpráva o jednání s představiteli KSČ v Polsku. Jejím autorem byl pravděpodobně Gustav Bareš. G. Spurný odjel z Polska do Velké Británie spolu se svojí manželkou 4. 5. 1939.

31 NOVÝ, Vilém: *Život a revoluce*. Orbis, Praha 1974, s. 118–119.

32 BABIČKA, Václav: Německá protifašistická emigrace a pražská stranická organizace v letech 1933–1939. In: *Komunisté a Praha*, č. 8. Panorama, Praha 1987, s. 82–83. Když V. Nový přešel počátkem roku 1934 na funkci tajemníka KV KSČ v Ostravě, převzala jeho funkci v Rudé pomoci Anežka Hodinová-Spurná, která ji kryla svým poslancekým mandátem. Uprchlícké agendě se věnovala systematicky, takže zřejmě ani její odchod do Polska nebyl zcela náhodný. Po odjezdu do Velké Británie pak spolupracovala s Czech Refugee Trust Fund (nástupce BCRC). Viz ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*. Sv. A-K. Ústav pro studium totalitních režimů – Academia, Praha 2018, s. 440.

33 *ABS*, sb. MNB, a. č. MNB 43, Karel Markus, sv. 2, Zpráva o mých stycích s Hermannem a Noelem Fieldovými, nedatováno.

Procházka a Karol Šmidke byli k Vilému Novému ve zprávě, která vznikla v prosinci 1939, mnohem kritičtější: Zkušení funkcionáři včetně nich nebyli zváni na porady vedení, což pak prý mělo negativní dopad na činnost KSČ. V duchu nové linie Kominterny o imperialistické válce byl Nový obviňován z toho, že volil chybnou taktiku spolupráce se sociálními demokraty, snažil se vytvářet širokou protifašistickou frontu, takže byl vstřícný vůči prezidentovi Edvardu Benešovi, a nakonec podpořil i vznik československého legionu v Polsku.³⁴

NA OKRAJI ZAHRANIČNÍHO ODBOJE

Komunistům v Polsku se ve skutečnosti dařilo rozšiřovat svůj vliv pouze mezi politickými uprchlíky. Již v dubnu 1939 vzniklo Sdružení československé politické emigrace, v němž od počátku drželi klíčovou pozici.³⁵ Konzulát v čele s Vladimírem Znojenským s výborem sdružení zpočátku plně spolupracoval a dal mu ve své budově k dispozici i kancelář. Na společném jednání, které se uskutečnilo 28. dubna 1939, konzul Znojenský hovořil o tom, že Polsko s ohledem na mezinárodní situaci již podporuje československou emigraci a postará se o ubytování jejich příslušníků. Konkrétně šlo o poskytnutí Turistického domu na Hlavním náměstí č. 28, kam se uprchlíci měli nastěhovat již v pondělí 1. května 1939. Jejich stravování mělo být zajištěno ve spolupráci se sdružením a Znojenský informoval i o tom, že

Záhlaví reportáže Hermanna Fielda o útěku z Polska, která vyšla v listopadu 1939 v časopise *The Listener* (repro: PaD)

československé diplomatické úřady budou zajišťovat přesun z polského území: „*Máme své zahraniční politické vedení, musíme vše udělat, abychom se postavili na vlastní nohy.*“ Jeho zástupce Vladimír Henzl pak podle dochovaného zápisu prohlásil, že konzulát přebírá péči o československé uprchlíky proto, aby uchránil jejich jádro před demoralizací: „*Chceme mítí při tom nejlepší poměr k německým emigrantům, pokud jdou ruku v ruce s námi v boji za nové Československo.*“³⁶

Zřejmě v obavě ze ztráty vlivu povolal Bohuslav Bár³⁷, komunistický předseda Sdružení československé politické emigrace, známý incident,

ke kterému došlo 30. dubna 1939 při zakládání československé jednotky v Polsku.³⁸ Na schůzce dobrovolníků v budově konzulátu požadoval, aby vojáci podléhali vojenskému komisaři. „*Když jsem se o prohlášení Bárově dozvěděl,*“ oznamoval Znojenský varšavskému vyslanectví, „*dal jsem jej zavolat a žádal vysvětlení. Bár, způsobem, který se podobal spíše způsobům rozbíječů politických schůzí než mravům, jaké by bylo třeba zachovávat podle základních pravidel slušného chování, prohlásil znovu, že nemůže nikdo, tedy ani konzulát, mít nějakou pravomoc nad vojenskou skupinou než volený politický komisař. Jakmile Bár*

34 BORÁK, Mečislav: Odras propagandy Kominterny v ilegálním tisku ostravských komunistů na počátku II. světové války (1929-1941). In: KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. VIII. ÚSD AV ČR - Dokořán, Praha 2011, s. 35-36.

35 Podrobně ke vzniku této organizace a jejímu fungování viz NĚMEČEK, Jan: Polsko a československá politická emigrace v roce 1939. In: *Slovanský přehled*, 2006, roč. 92, č. 2, s. 203-223.

36 *Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv* (VÚA - VHA), (osobní) f. Gríša Spurný, k. 7, Protokol ze schůzky výboru konané 28. 4. 1939. Podle tohoto dokumentu byli za výbor přítomni „*přítel Bár, Schön, Spurný, náhradníci: dr. Bernášek, dr. Steindler, Künz a Augustin.*“

37 Bohuslav Bár (1901-1967) byl profesí železniční zřízenec. Již za první republiky patřil k aktivním členům KSČ. Po vypuknutí války vstoupil do čs. zahraniční armády a byl poslán do Francie. Později sloužil jako mechanik u čs. letectva ve Velké Británii. Po válce se s komunistickou ideologií zcela rozešel.

38 Blíže viz PLACHÝ, Jiří: Krakov 30. dubna 1939. Zahraniční vojenská skupina československá v Polsku. *Paměť a dějiny*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 3-15.

dospěl k tomuto prohlášení, vyhodil jsem ho.³⁹

Vojenská skupina se v následujících dnech pod patronací konzulátu přece jenom ustavila, byť společnou ubikaci v Turistickém domě zpočátku využívalo pouze devatenáct dobrovolníků. Komunistické vedení se proto pokusilo tento incident uhladit, ale bez úspěchu. Již 3. května 1939 vyslalo ke Znojemskému tříčlennou delegaci, kterou vedle Bára tvořili Josef Kotas a Gríša Spurný. „*Nebyli to už včerejší buřiči,*“ psal konzul v již citovaném hlášení, „*ale schlíplí kapitulanti.*“ K vlastnímu jednání pak uvedl pouze to, že se naivními argumenty pokoušeli prosadit kontrolu nad vojenskou skupinou, ale nakonec se museli spokojit s ujistěním, že konzulát je schopen sám provádět dozor nad několika desítkami vojáků.⁴⁰ V tomto ohledu se každý dobrovolník musel písemně zavázat k dodržování vojenské kázně a složit do rukou konzula Znojemského přísahu věrnosti Československé republice.

Předseda sdružení Bár byl donucen k rezignaci a v polovině května odjel do Anglie. Konzul Znojemský jej hodnotil jako člověka, který se dá snadno poštvat nebo vyprovokovat a „*je nebezpečný spíše svojí hloupostí než zlou vůlí.*“ Za zvláště nebezpečného naopak považoval Vladimíra Bernáška⁴¹, který se stal předsedou po Bárovi. Ve stranické hierarchii sice tehdy

patřil pouze k tzv. sympatizantům, ale o jeho inklinaci ke KSČ se dobře vědělo. Konzul Znojemský jej proto zařadil na seznam lidí, kteří „*poškozovali organizaci čs. odboje, chtějí jej zavléci do vlivu III. internacionály, jako odboj ideologický.*“ Tento dokument pak poslal 14. května 1939 československým zpravodajcům v Londýně s doporučením, aby „*nebyl připuštěn jejich vliv na vedení odboje.*“ Vedle Bára a Bernáška byl na tomto seznamu uveden například Gríša Spurný, jeho manželka Anežka Hodinová-Spurná, Kurt Markus a spisovatel Pavel Steindler, další člen výboru Sdružení československé politické emigrace.⁴² Výbor tak musel opustit i svůj domicil na konzulátu. Odstěhoval se do sídla Komitету pomocy uchodžcom robotnicznym z Czechoslowacji v ulici Dajwór. Jednalo se o pomocný výbor, který fungoval pod patronací Polské socialistické strany a „Bundu“ (Všeobecného dělnického židovského svazu).⁴³

Konzul Znojemský pravděpodobně spoléhal na to, že se jeho úřad stane oficiálním partnerem BCRC. Sešel se proto s Mary Ormerodovou, zástupkyní výboru, která počátkem května 1939 přijela do Polska, aby vybrala pro odjezd do Velké Británie dalších sedm set uprchlíků.⁴⁴ Ve své zprávě pro Londýn pak konstatoval, že ani po této intervenci se postup BCRC prakticky nezměnil: „*Zástupcové*

komitétu, Angličané, zvolili si za spolupracovníky a rádce z řad emigrantů vesměs osoby extrémně levých názorů a sympatií. Tito lidé uplatňují svůj vliv k tomu, aby prosazovali přednostní právo na odjezd pro své politické přátele. Proto při sestavování transportů do Anglie jsou soustavně opomíjeni příslušníci čs. vojenské skupiny.“⁴⁵ Mluvil pak i s Clare Hollingworthovou, která mu potvrdila, že BCRC nebude pomáhat vojenským dobrovolníkům. „*Své odmítnutí odůvodnila tím,*“ hlásil Znojemský, „*že podle sdělení z Londýna českoslovenští důstojníci a vojáci nebudou přijati do britské armády, a proto také nemohou býti připuštěni do Anglie.*“⁴⁶ Příliv vojenských dobrovolníků přitom stále sílil, ale krakovskému konzulátu chyběly potřebné finanční zdroje. V této situaci iniciativně pomohl vojenský atašé v Paříži plk. gšt. Václav Kalina. Z tzv. zpravodajského fondu obratem poskytl nezbytné peníze, a tak již 22. května 1939 byl vypraven z Krakova první vojenský transport, který o čtyři dny později připlul do Francie parníkem Batory.⁴⁷

MEZI POLITICKÝMI EMIGRANTY

Prudce se zhoršovalo především postavení židovských uprchlíků, kteří byli obvykle zařazováni do kategorie tzv. hospodářské emigrace, což jim téměř znemožňovalo získat britské vízum. O zařazení na seznam

39 VÚA - VHA, f. Gríša Spurný, k. 7, opis zprávy konzula V. Znojemského z 6. 5. 1939.

40 Tamtéž.

41 Novinář Vladimír Bernášek (1902-1981) pracoval v letech 1924-1936 v ČTK, mj. jako dopisovatel v Paříži a Berlíně. Později byl na volné noze a živil se i jako překladatel. Současně se angažoval v protifašistických aktivitách, mj. jako sekretář Komitету říšskoněmeckých emigrantů. Ve Velké Británii pracoval jako redaktor *Nového Československa* a po válce se stal ministerským radou na Ministerstvu informací. Blíže k němu *Slovník českých knihovníků* - viz <https://aleph.nkp.cz/publ/sck/00000/24/000002432.htm> (citováno k 7. 2. 2023).

42 ABS, f. 302, sign. 302-89-1, dopis konzula V. Znojemského z 14. 5. 1939 se seznamem osob, které byly pro své chování nebo politické názory vyloučeny z výběru pro přijetí do vojenské skupiny.

43 *Yad Vashem Archives* (YVA; digitální badatelna), Record Group Testimonies and Documents about the Participation of Czechoslovak Jewry in the War against Nazi-Germany (RG 0.59), File Number 22, Záznam rozhovoru E. Kulky s Teodorem Fišem z 26. a 28. 10. 1971.

44 VELECKÁ, Hana: Britská pomoc uprchlíkům z Československa od okupace do vypuknutí války v roce 1939. *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 4, s. 678.

45 VÚA - VHA, f. Čs. vojenská správa NV - Francie 1939-1940 (ČsVS-F), k. 10, Zpráva pro čs. vyslanectví v Londýně z 13. 5. 1939.

46 Tamtéž, Zpráva vojenskému atašé ve Varšavě z 17. 5. 1939.

47 Blíže viz NĚMEČEK, Jan - KUKLÍK, Jan: Zpráva o činnosti úřadu československého vojenského atašé v Paříži po 15. březnu 1939. *Historie a vojenství*, 2000, roč. 49, č. 4, s. 781-508.

žadatelů rozhodovala v rámci krakovské pobočky BCRC prověřovací komise, která byla téměř výlučně v rukou komunistů. Podle vzpomínky Roberta Kiena, který v ní zastupoval židovskou obec, komise zasedala každý týden a řešila zpravidla kolem stovky případů. Žádosti se dělily do pěti skupin. První tvořily významné osobnosti, do druhé patřili spolehliví političtí aktivisté, kteří získali doporučení své exilové skupiny. Trojku dostávali většinou Židé z důvodu nacistické rasové politiky. Ve čtvrté skupině pak figurovali lidé, vůči kterým byly vysloveny různé pochybnosti. Podle Kiena šlo většinou o pomluvy a různá vykonstruovaná obvinění. Jednalo se bohužel o zaběhnutý postup, kdy při nedostatečné nabídce emigračních možností mezi sebou nemilosrdně soupeřily jednotlivé uprchlické skupiny. Strěty se pak často odehrávaly v ideové rovině, kdy „konkurence“ byla obviňována například z trockismu, spolupráce s Gestapem anebo z uplácení a zneužívání podpůrných finančních prostředků.⁴⁸ Právě o tyto žadatele se pak v komisi vedly spory, na rozdíl od poslední skupiny, do níž spadali lidé, kteří se dopouštěli různých machinací. Ale i pro neprověřenou osobu existovala jedna možnost vycestování: „Podmínkou bylo, že měl na hotovosti £ 200,-, které musil složit u komitétu, a pak mohl dostat do Anglie vízum.“⁴⁹

Problémy, do kterých se dostali židovští uprchlíci v Polsku, byly známy i v protektorátu. Nejvyšší rada Svazu židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vydala 12. června 1939 oběžník, ve kterém varovala před ilegální emigrací do Polska. Stalo se tak na základě dopisů židovské náboženské

obce v Katovicích a židovského pomocného komitétu v Krakově. Podle těchto zpráv polská vláda „přechodně strpí jen takové emigranty, kteří již mají zajištěné anglické vízum a stojí pod ochranou tamního anglického komitétu“. A protože anglická mise úplně zastavila registraci nových uprchlíků a židovské náboženské obce měly současně zákaz podporovat nelegální židovské migranty, „jsou tedy osoby, které ilegálně přestoupí hranice do Polska, vydány všanc přísným zákonným opatřením bez jakékoliv hospodářské pomoci“.⁵⁰

Konkurence byla obviňována například z trockismu, spolupráce s Gestapem anebo z uplácení a zneužívání podpůrných finančních prostředků

Tato situace vznikla jako důsledek přeměněny dosavadního dobrovolnického výboru pro pomoc uprchlíkům na Český svěřenecký fond (Czech Refugee Trust Fund, CRTF), který fungoval jako pomocný orgán britské vlády.⁵¹ Stalo se tak za vytrvalé kritiky Clare Hollingworthové, obviňované úředníky britského ministerstva zahraničí (Foreign Office) z překračování kompetencí. Netěšila se ale ani popularitě mezi exilovými komunisty. V jedné z dochovaných zpráv je charakterizována následovně: „Asi 35-40letá, typická hysterická anglická dobročinná dáma, která se starala více o to, aby pro sebe získala katovického konzula, než o emigranty.“ Počátkem července 1939 na svoji činnost rezignovala a na její místo nastoupila Margaret Doughanová, která původně působila v pražské misi

BCRC. Ta naopak byla v této zprávě hodnocena pozitivně, protože údajně na rozdíl od Hollingworthové viděla v komunistech řádné uprchlíky: „Miss Doughan byla celkem poctivou prostou pracovnící, byla takřka úplně pod naším vlivem. Její zásluhou bylo, že byly naprosto odraženy všechny policejní útoky proti nám, i proti naší pozici v komitétu.“⁵²

Omezování transportů do Anglie bylo současně i příčinou narůstajících rozporů mezi komunisty a dalšími levicovými frakcemi ve vedení tzv. politické emigrace. Již 30. července 1939 tak vzniklo Memorandum o poměrech v emigraci v Polsku, které v Krakově sepsali právníci Karel Bednář a Karel Goliath-Gorovský. Hned v úvodu dali jasně najevo, že situaci v exilu hodnotí z pozice národněosvobozenického hnutí: „Zdrucující převahu zde mají Maďaři, nacionální židé, Ukrajinci. Ubikace a jídelny nevyvolávají dojmy čs. odboje, nýbrž španělské interbrigády.“ Na řadě strojepisných stránek, včetně dodatků, však především nastínili, jak se komunistické menšině podařilo ovládnout nevojenskou část polského exilu. Hlavní příčinu viděli v tom, že komunisté se věnovali uprchlické praxi kontinuálně, takže, byť v početní menšině, získali hned od počátku dominantní postavení v rámci tzv. pomocných akcí v Polsku: „Jakmile se jim takto podařilo zakotvit, zřídili síť, do níž každý nový příchozí nutně vpadne a je bezmocen.“ V první řadě to platilo o lidech, kteří odešli do Polska bez prostředků, ale i bez potřebných dokladů. Právě tzv. registrace spolu s vydáním provizorních průkazů totožnosti totiž byla v rukou „komunistické byrokracie“. Pokud noví příchozí nezískali status

48 Viz např. k těmto praktikám v ČSR již před Mnichovem ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*. Paseka, Praha – Litomyšl 2008, s. 191–196.

49 YVA, RG O.59, File Number 41, Záznam rozhovoru E. Kulky s Bertem Kienem 14. 6. 1971.

50 *Židovské muzeum v Praze*, Online sbírky, f. Židovská náboženská obec Slaný, Oběžníky ŽNO Praha (květen – srpen 1939).

51 K jeho zřízení blíže viz KUKLÍK, Jan – ČECHUROVÁ, Jana: *Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. Část 1. Geneze a finanční zabezpečení. Soudobé dějiny*, 2007, roč. 14, č. 1, s. 9–43.

52 *RCCHIDNI*, f. 495, op. 71, d. 701, nedatovaná anonymní zpráva „Katovice, červenec – srpen 1939“. Autorem byl pravděpodobně Josef Altrichter, případně Andrej Kaboš, kteří řídili činnost KSČ v Katovicích.

politických uprchlíků, hrozilo jim nejenom vypovězení zpět do protektorátu, ale i ztráta jakékoliv podpory: „Otázka stravování, bytu a jiných dávek jest prostředkem moci. Dostane ji ten, kdo je registrován, a způsob a obsah poskytnutého opět záleží na politické komisi.“ V tomto orgánu, který úzce spolupracoval s Hermannem Fieldem, komunisty aktivně podporoval nejenom redaktor Bernášek, ale i mladý sociální demokrat a funkcionář studentských spolků JUDr. Vilém Bernard.⁵³

Oba autoři současně popsali metody, jejichž pomocí si komunisté udržovali moc nad ostatními politickými emigranty. Některé z nich lze doložit i dalšími prameny. Uprchlíkům bylo například zakázáno, aby se sami obraceli na polské úřady bez písemného souhlasu Sdružení československé politické emigrace. „Ten, kdo se nepodřídí tomuto příkazu a samovolně podnikne nějaké kroky,“ uvádělo se v jedné vyhlášce, „zřídka se ochrany Komitétu (míněná BCRC – pozn. aut.) a okamžitě bude vyškrtnut z registrace československých politických emigrantů a ztrácí nárok na veškeré výhody kolektivní akce.“⁵⁴ Nešlo o planou výhrůžku. Podle jedné dobové zprávy z 31. července 1939 bylo z evidence britského vicekonzulátu vyřazeno dvaapadesát emigrantů, kteří nepatřili ke komunistickým stoupencům.⁵⁵ Josef Altrichter ve své pozdější výpovědi potvrdil, že v Katovicích fungoval i „stranický aparát“, který měl za úkol odhalovat „záhadné lidi“. Jednalo se především o ideové odpůrce komunistů z řad

levice, kteří byli v tehdejší dikci označováni za trockisty.⁵⁶

V PRVNÍCH DNECH VÁLKY

Podle vzpomínek Viléma Bernarda se v srpnu 1939 začala rozpadat „jednotná fronta“ komunistů a sociálních demokratů. Ti si stěžovali zejména na to, že agendu přidělování britských víz výrazně ovlivňuje ve prospěch komunistů Kurt Markus a jeho družka Rita Nováková. Ještě větší rozkol pak způsobilo uzavření známého paktu Molotov-Ribbentrop 23. srpna 1939: „Komunisté nevěděli, jak novou situaci vyložit sobě i straníkům, odnikud nedostávali pokyny a nevěděli, zda dosaavadní směrnice bojovat proti Německu za osvobození ČSR trvá.“⁵⁷

V této situaci se rychle změnil i vztah k československé jednotce v Polsku, proti které komunisté až doposud vytrvale brojili. Podle vzpomínky senátorky Karly Pfeiferové většina politických uprchlíků sdílela jejich stanovisko, že „je škoda každého českého nebo slovenského chlapce, aby byl obětován Mnichovanům“.⁵⁸ Rovněž Vilém Bernard přiznával, že levicová politická emigrace neměla zájem o vstup do jednotky, protože ji údajně ovládali „pravicové živly“ a zejména důstojníci se projevovající jako „fašisté“. Těsně před vypuknutím německo-polské války však Vilém Nový vyzval všechny politické emigranty, aby vstoupili do řad vojenského odboje.⁵⁹ Pro tehdejší situaci bylo příznačné, že tuto možnost záchrany vyjednal

Uprchlíkovou agendu v Polsku řídil komunistický právník Kurt (později Karel) Markus (1909–1995). Měl také zajistit přímé a trvalé spojení s ilegálním vedením KSČ v protektorátu a na Slovensku. Tento úkol se mu však splnit nepodařilo. (foto: Národní archiv)

s podplukovníkem Ludvíkem Svobodou zástupce židovských podpůrných organizací Hanuš Jelínek. Podle jeho svědectví proběhly odvodů úspěšně, až asi na třicet mužů, kteří byli vyřazeni při lékařské prohlídce.⁶⁰ Podle slov konzula Znojemského odmítl Svoboda o přijetí komunistů vůbec jednat, ale po jeho intervenci přece jenom nechal provést odvod a ze dvou stovek žadatelů jich nakonec asi osmdesát zařadil do své

53 VÚA - VHA, f. Gríša Spurný, k. 7, Memorandum o poměrech v emigraci v Polsku z 30. 7. 1939 a dodatky k němu. Tento dokument byl původně vypracován pro bývalého ministra Rudolfa Bechyně.

54 Tamtéž, nedatovaná vyhláška Všem politickým emigrantům z Československa.

55 NĚMEČEK, Jan: *Polsko a československá politická emigrace v roce 1939*, s. 211.

56 ABS, f. MNB, a. č. MNB 43, Karel Markus, sv. 2, vyjádření Josefa Altrichtera z 28. 10. 1949.

57 YVA, RG O.59, File Number 4, Záznam rozhovoru E. Kulky s V. Bernardem z 10. 10. 1971.

58 PFEIFEROVÁ, Karla: *Paměti. Stará textilačka vypravuje*. Nakladatelství politické literatury, Praha 1964, s. 164.

59 YVA, RG O.59, File Number 4, Záznam rozhovoru E. Kulky s V. Bernardem z 10. 10. 1971. Viz též rozhovor E. Kulky s Teodorem Fišem z 26. a 28. 10. 1971 (tamtéž, File Number 22): „Věděli jsme, že Bronowicich je čs. vojenská skupina, ale k té jsme se nehlásili. Teprve když vypukla válka, bylo po stranické linii rozhodnuto přihlásit se a vstoupit do čs. vojenské skupiny.“

60 KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*. Naše vojsko, Praha 1990, s. 35–37. Srov. s YVA, RG O.59, File Number 39, složka dokumentace E. Kulky k Michaelu Jellinekovi.

jednotky.⁶¹ Tento průběh potvrzují i některé dochované vzpomínky.⁶²

Z událostí, které se začaly odvíjet po vypuknutí války, je zatím nejlépe znám útek Hermanna Fielda a Viléma Nového po trase Krakov – Lublin – Luck – Tarnopol – Černovice. Field jej popsal již v listopadu 1939 v článku, který vyšel v časopisu BBC *The Listener*. Obsáhle se tomuto tématu věnoval ve svých pamětech Nový, aby vysvětlil, proč, když měli s Fieldem a jeho automobilem fungovat jako předvoj transportu politických uprchlíků, nakonec skončil v Rumunsku, a nikoli v sovětské okupační zóně.⁶³ Katovická skupina si vybrala za svůj cíl Kielce, kam ještě před vypuknutím války odjel první transport asi šedesáti žen a dětí. Krakovská skupina se snažila volit trasu směrem na Lvov. Cestovalo se spíše pěšky než vlakem a organizace ústupu se rychle rozpadala. Katovické skupině se podařilo dostat v počtu asi sto dvaceti lidí do ukrajinského města Sarny a odtud pak do Rovna.⁶⁴ Krakovskou skupinu brzy rozprášily jednotky Wehrmachtu. Část uprchlíků se snažila dostat do Pobaltí nebo do Rumunska. Někteří však nakonec úspěšně odjeli do Lvova na propustky, které po 17. září 1939 vydávalo německé velitelství v Krakově pro obyvatele sovětské okupační zóny.⁶⁵ Podle pozdějšího odhadu čs. vojenské mise v SSSR se tímto způsobem podařilo evakuovat na Západní Ukrajinu asi čtyři sta lidí. Jejich podporu pak

převzala Mezinárodní rudá pomoc: „Tím lze vysvětlit, že nikdo z této politické skupiny nebyl ani uvězněn, ani internován, i když nastala válka s Německem.“ Pracovali „na poměrně dobrých místech v závodech a sovětských Rostovské a Stalingradské oblasti, nebyly jim činěny překážky NKVD ani jinými orgány, po celou dobu pobytu v SSSR žili svobodně.“⁶⁶

Mnohem těžší osud naopak potkal jejich tehdejší ideové oponenty, kteří vstoupili do československé vojenské jednotky. Již 3. listopadu 1939 zatkl příslušníci NKVD v táboře Olchowiec devět vojáků, které převzeli do známého vězení Ljubjanka. Podle štábního kapitána Jana Krčka, který sepsal v květnu 1940 první podrobnou zprávu o československém legionu v Polsku, se vesměs jednalo o předválečné „trockisty“ anebo osoby, které v Krakově působily jako odpůrci komunistů. Byl mezi nimi nejenom Karel Goliath-Gorovský, ale i spoluautor Memoranda o poměrech v emigraci v Polsku Karel Bednář, který věznění nepřežil.⁶⁷ Další z postižených, osvětový důstojník legionu František Polák, měl pak v rozhodnutí o umístění do Gulagu jasně uvedeno, že podle udání senátora Antonína Zmrhala vystupoval v Krakově proti komunistům a Sovětskému svazu.⁶⁸ Prokazatelně tak za tímto zatýkáním NKVD stála pomstychtivost a vyřizování si politických účtů.

Polská epizoda v dějinách KSČ se vyznačovala jak střety s tzv. trockisty,

tak i se vznikajícím československým zahraničním odbojem. Komunisté nejenže se pokusili torpédovat vznik československé vojenské skupiny v Krakově, ale vedli aktivní propagandu proti tomu, aby českoslovenští dobrovolníci byli dočasně umístěni v řadách francouzské cizinecké legie. Nebylo proto výjimkou, že někteří vojáci po příjezdu z Polska do Francie odmítli splnit svůj služební závazek.⁶⁹ Komunisté se současně snažili rozšiřovat svůj vliv mezi politickými uprchlíky, zejména z řad sociální demokracie. Viditelný obrat nenastal ani v červnu 1939, kdy se podle příkazu Kominterny měla KSČ zapojit do organizování národního odboje. Tato taktická linie pak skončila hned v září 1939, kdy českoslovenští komunisté doma i v exilu dostali za úkol bojovat proti tzv. imperialistické válce.

STANISLAV KOKOŠKA (1959) působí v Ústavu pro studium totalitních režimů. Zabývá se především českými a československými dějinami v letech 1939 až 1945. Autorsky se podílel např. na monografiích *Spor o agenta A-54* (Naše vojsko, Praha 1994), *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání* (NLN, Praha 2005), *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945* (Paseka, Praha 2009) a *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948* (ÚSD AV ČR, Praha 2019).

61 NĚMEČEK, Jan - ŠŤOVÍČEK, Ivan - NOVÁČKOVÁ, Helena - KUKLÍK, Jan - BÍLEK, Jan (eds.): *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně IV.2 (1944)*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2015, s. 98–99.

62 Viz např. již citovaný rozhovor E. Kulky s T. Fišem z 26. a 28. 10. 1971 (YVA, RG O.59, File Number 22): „Prošel jsem nejdříve bez pozastávky odvodní komisí. Pak jsem šel k další komisi, kde se ptali, ke které zbraní patřím. Když jsem řekl, že jsem dělostřelec, řekli, že dělostřelce nepotřebují, a neodvedli mě. A to se stalo většinou z naší skupiny, vždy našli nějaký důvod, aby členy politické emigrace do skupiny nevpustili.“

63 NOVÝ, Vilém: *Život a revoluce*, s. 130–138.

64 ABS, f. MNB, a. č. MNB 67, Andrej Kaboš, sv. 4, výpovědi A. Kaboše z 23. 5. 1951 a 24. 1. 1952.

65 Tamtéž, a. č. MNB 43, Karel Markus, sv. 2, Zápis o výpovědi K. Markuse z 24. 10. 1949; YVA, RG O.59, File Number 22, Záznam rozhovoru E. Kulky s T. Fišem z 26. a 28. 10. 1971.

66 KOKOŠKA, Stanislav: Zpráva poručíka Františka Jandy o Čechoslovácích žijících na území Sovětského svazu. In: *Slezský sborník*, 2007, roč. 105, č. 3, s. 216–222.

67 PLACHÝ, Jiří: Żołnierze Legionu Czechów i Słowaków w niewoli sowieckiej 1939–1941. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2020, č. 1 (35), s. 330–332.

68 KULKA, Erich: *Židé v československé Svobodově armádě*, s. 150–151.

69 Viz např. NĚMEČEK, Jan - KUKLÍK, Jan: *Zpráva o činnosti úřadu československého vojenského atašé v Paříži po 15. březnu 1939*, s. 801–803.